

چهار واژه‌ی نجومی در بیت‌ی از حافظ

حاتم نادری - ابهر

□ به آهوان نظر شیر آفتاب بگیر

به ابروان دو تا قوس مشتری بشکن
وجود چهار واژه‌ی نجومی در بیت فوق لازم می‌دارد که
اشاره‌ی مختصر به علم نجوم حافظ گردد.

ستاره‌شناسی از قرن ۱۳ میلادی متداول شد. از نوشته‌ها
برمی‌آید که حافظ بیش‌تر اوقات خود را صرف مطالعه کرده، به
حدی که برای نوشته‌های خود فرصت تدوین نیافت و اشعارش
نشانگر آن است که به علوم نجوم هم بیش‌تر پرداخته و در عهد
خود صاحب نبوغ نجومی بوده است، اما نه به آن صورت که در
جهت فالگیری و تعیین سعد و نحس به کار ببرد. بلکه اصول و
مسیر اصلی آن را پیموده است. حال چرا آثاری از خود در حیطه‌ی
علم نجوم باقی نگذاشته، بر این است که روزگار خواجه از نجوم
غیر از خرافات طلب نداشته. اگر خواجه به اصل علم نجوم واقف
نمی‌بود، نمی‌توانست از تشبیهات به‌جا و اصیل در صنعت شعر
استفاده کند که با علم روز مطابقت داشته باشد. بیت فوق مؤید
این نظر است. اکنون بیت را به قرار ذیل معنی می‌کنم و عنایت
علاقه‌مندان را می‌طلبم.

مصراع اول:

- با چشمان مانند چشم آهویت شیری را شکار کن که همیشه
آهوان را شکار می‌کرد.

- با چشمان آهویی‌ات شیری را که عظمتش تا آن جاست که
مأمن (خانه) آفتاب است شکار کن.

شیر آفتاب اشاره به صور فلکی از برج‌های دوازده‌گانه
فلک البروج است که در این بیت شیر همان (اسد) است که
خانه‌ی آفتاب است. در امتداد ۳۱ خرداد و اول تیر وقتی آفتاب به
برج اسد می‌رسد پرنور می‌شود و مدت زمان روز بیش‌تر می‌شود،
آفتاب می‌تواند همان زیاارو و درخشان چهره‌ی آهو نظر، چشمان
زیبا هم چون چشمان آهو دارد و متعلق به شیری‌ست که صاحب
اوست. ای زیبارویی که چهره‌ی درخشنده هم چون آفتاب داری و
در خانه‌ی شیری هستی که تو را شکار کرده و در خانه‌ی خویش
برده، با زیبایی‌ات آن شیری که صیاد توست صید کن و زر و
زیور را بی‌ارزش کن. (برج اسد به خانه‌ی زر و ثروت هم
معروف است.)

مصراع دوم:

با ابروهای خمیده و کمانت (دوتا) از «قوس مشتری» پیشی
گیر، ارزش زیبایی‌اش را بشکن. «قوس» برج نهم از فلک البروج
دوازده‌گانه است که یکی از خانه‌های فلکی سیاره‌ی «مشتری»
می‌باشد.

وقتی مشتری به قوس می‌رسد پرنور می‌شود. نام دیگر قوس
«کماندار» است. پس:

- ابروان کمانت را نشان بده تا مشتری (خریدار ابروانت) سر
تعظیم و تسلیم به حدی فرود آورد (قامت خم کند) تا بشکند.

خلاصه: آهوان نظر (چشمان آهویی)، شیر (صیاد آهو)، شیر
آفتاب (خورشید در برج اسد) که حد اعلا‌ی درخشندگی خورشید
است، آفتاب (زیباروی خانه‌ی شیر)، شیر (متصرف و طالب
زیبارو) قوس (یکی از خانه‌های فلکی مشتری)، قوس مشتری
(کمان کماندار سیاره‌ی مشتری)، قوس مشتری (مدور بودن
سیاره‌ی مشتری که انحنا‌ی زیباتری نسبت به سایر سیارات دارد)،
دلایلش می‌تواند حرکت وضعی مشتری که با سرعت بسیار زیادی
نسبت به زمین به دور خود می‌چرخد و خیلی آهسته بودن حرکت
انتقالی و وجود جاذبه‌ی زیاد باشد. (این حالت قبل از انجماد کامل
حقیقی و بعد از انجماد، مجازی است.)^۱

نبوغ خواجه همه‌ی این تشبیهات و استعارات حقیقی و
مجازی ظریف و به‌جا را در سیطره‌ی طبع لطیف خواجه‌ی سفر
نکرده ولیکن به اندیشه و بینش سکاندار سفینه‌ی غزل قرار داده
تا همه‌ی زمین و آسمان‌ها را با فلک‌الافلاکش زیر پای نهاده،
پدیده‌های زیبا و ذوق‌انگیز را به دامن ادب پر کرده، بگوید حُسن
و جمال محبوبش بالاتر و برتر است. ■

پی‌نوشت

۱- تحلیل شخصی با آزمایش ساده (چرخاندن سبب‌زمینی نسبتاً گرد با محور
مانند فرفره در سطح صاف)، برای حالت غیرجامد نیاز به آزمایش ویژه می‌باشد.

منابع

۱- دیوان حافظ، دکتر رشید عبیوضی؛ ۲- شاخ نبات، دکتر محمدرضا برزگر
خالقی؛ ۳- سیر اختران در دیوان حافظ، سرافراز غزنی؛ ۴- شگفتی و
شکوه کیهان، ترجمه‌ی مهندس پرویز قوامی؛ ۵- کیهان، ایزاک آسیموف